

БОГОСЛОВСЬКІ РОЗДУМИ ПРО ПРИРОДУ ВІЙНИ

Анотація. Стаття починається дослідженням миролюбного характеру Бога, в якому я пояснюю, як у Своїх намірах Бог передбачив, після досягнення повноти часу, заснувати царство миру через примирення всіх людей і з'єднання всього небесного та земного під головою Христом. Божий миролюбний характер протиставляється характеру невідроджених людей у їхньому «природному стані», схильному вбивати і знищувати один одного. Я наголошую, що війна є логічним наслідком гріха, а смерть і руйнування, викликані нею, - ознаки демонічної активності у світі. Після обговорення місця війни в контексті есхатології я пропоную деякі ідеї того, як сучасні послідовники Христа можуть стати на захист миру, навіть якщо це їм дорого коштуватиме. Стаття закінчується богословськими роздумами про те, що війни може успішно протистояти преображення людської природи. Концепція цього преображення поєднує ідею православного поняття теосісу (обоження) й анабаптистський акцент на повний послух Богові і впевненості в кінцеву перемогу Агнця Божого над усіма силами світу.

Ключові слова: війна, вторгнення, природа, Бог, людина, теосіс, християнство, Царство Боже.

Title: A Theological Reflection on the Nature of War.

Annotation. The article begins with an examination of God's peaceable character in which I explain how God intends, in the fulness of time, to establish his reign of peace through the reconciliation of all people and the unification of all things in heaven and on earth under Christ. God's peaceable character is contrasted with the character of unregenerate human beings in a "state of nature", whose natural propensity is to kill and destroy each other. I show how war is the outcome of sin and that the death and destruction caused by war are signs of demonic activity in the world. After a discussion of the significance of war in relation to eschatology, I then offer some suggestions about how followers of Christ today can take a costly stand for peace. The article concludes with a theological reflection on how war can be overcome through the transfiguration of human nature in a way that combines the Eastern Orthodox notion of *theosis* with the anabaptist emphasis on costly obedience and confidence in the ultimate victory of the Lamb of God over all the powers of this world.

Keywords: war, invasion, nature, God, human being, theosis, Christianity, Kingdom of God.

Джошуа Т. Сёрль (Joshua T. Searle) – директор магістерських програм у Коледжі Сперджена, Лондон. Голова Ради опікунів у Dnipro Hope Mission. Автор численних статей та книг, включаючи *Theology after Christendom*, перекладену українською мовою у 2020 році (*Богослов'я у постхристиянському світі*). Переклад із російської мови Олег Філіппов.

Вступ

◆ Ця стаття розглядає питання війни як метафізичну проблему, що має коріння у вродженій зіпсованості людської природи через гріх. У політичному дискурсі термін «війна» зазвичай розуміється як збройний конфлікт між державами чи озброєними групами, які використовують насилля задля досягнення своїх цілей. Водночас війна – це ще й загальний спосіб мислення чи психологічний стан, що характеризується ворожістю до гіпотетичних ворогів¹. Томас Гоббс (1588-1679) чудово висловив думку про те, що люди цілком природно перебувають «в тому стані, який називається війною, а саме в стані війни всіх проти всіх». Він також стверджував, що «природа війни полягає не в боях, що відбуваються, а у відвертому прагненні до них»². Вороже ставлення людини до собі подібних притаманне невідродженій особистості. Природна тенденція людського суспільства проявляється в тому, що воно (тобто суспільство) вироджується у стан війни, в якій, згідно з прислів'ям, *homo homini lupus est* («людина людині вовк»)³.

Це пояснює чому війна завжди займала ключове місце в історії людської цивілізації. Здатність людини вбивати і калічити ближніх – постійна характеристика людського соціального життя з доісторичних часів донині. Однак з появою сучасних технологій можливості для вбивства зросли неймовірно. Якщо раніше війни були локальними і велися між професійними арміями на полі бою, то зараз війна стала тотальною та абсолютною, що залучає все населення. Отже, війна сьогодні відображає всеосяжний характер сучасної глобальної цивілізації. У нинішньому світі, в якому держави, які мають ядерну зброю, загрожують одна одній взаємно гарантованим знищенням (Mutually Assured Destruction), дуже важливо, щоб послідовники Христа присвятили все своє життя майбутньому Царству Божому та його баченню миру. У цій статті я хотів би запропонувати деякі роздуми про природу війни з біблійно-богословської перспективи, щоб спонукати читачів до творчого осмислення шляхів реалізації мирного бачення Царства Божого у їхньому власному контексті.

Зрештою, хоч у моїй статті не приділяється багато уваги поточним подіям, я не можу не згадати про нинішнє російське вторгнення в Україну. Оскільки так звана «спеціальна військова операція» переросла у масові вбивства цивільного населення, я гостро співчуваю стражданням моїх

^[1] Carl von Clausewitz, *The Essential Clausewitz: Selections from On War*, edited by J. I. Greene (Mineola, NY: Dover, 2003), 112.

^[2] Hobbes, *Leviathan, or the Matter, Form, and Power of a Commonwealth, Ecclesiastical and Civil* (London: Routledge, 1889), 63–5. См. русский перевод – Томас Гоббс, *Левиафан*, пер. А. Гутерман (Москва: РИПОЛ классик, 2017), 134.

^[3] Плавт, цит. по Gregory Claeys, *Dystopia: A Natural History: A Study of Modern Despotism, Its Antecedents, and its Literary Diffractions* (Oxford: Oxford University Press, 2017), 74

українських братів та сестер, з котрими повністю солідарний. Сподіваюся, що ця стаття надихне їх надією на те, що серед болю і страждань, заподіяних незаконною та варварською агресією Росії, Бог усе ще цілеспрямовано діє з наміром покарати тих, хто робить зло, і встановити Своє загальне царство миру і справедливості.

МИР І ПРИРОДА БОГА

◆ Будь-які серйозні богословські роздуми про війну та мир неминуче повертатимуться до питання про характер і природу як Бога, так і людства. Мир – це життєво важливий атрибут природи Бога⁴. Мир – не просто частина євангелії; це найважливіша частина євангелії⁵. Адже євангелія – це добра звістка про відкриті двері в Царство Боже, а Царство Боже – це те місце, де панують мир і справедливість⁶. Мир є однією з головних характеристик Царства Божого⁷. Пророк Ісаїя пише про видіння мирного царства (Іс. 26:12; 31:1-5; 52:7), яке знайшло своє могутнє вираження у житті та служінні Ісуса Христа. Новий Заповіт свідчить про Бога миру (Євр. 13:20), який дарував нам радісну звістку про мир (Еф. 6:15). Через спокутуючу смерть на хресті та воскресіння до нового життя Христос Сам став нашим миром (Еф. 2:14). Біблійна розповідь досягає своєї заключної кульмінації, коли описує видіння небесного міста, в якому народи мешкатимуть у мирі (Об'явл. 22:2)⁸. Після воєн і насильства уся різниця і несхожість народів землі примириться під спільним зцілюючим знаменником – Христом (Еф. 2:14-22). У цьому богословському сенсі мир є чимось більшим, ніж просто відсутністю війни і насилля. Цей мир відноситься до христоцентричного бачення шалом, до поняття якого входить цілісність, зцілення, єдність і гармонія між усім народом Божим і всім творінням. Шалом вказує на «ситуацію гармонії та цілісності, в якій реалізовано початкові Божі задуми щодо творіння»⁹. Це всеосяжне бачення шалом відповідає волі й характерові Бога, Який має намір, після досягнення пов-

⁴ J. Denny Weaver, *The Nonviolent God* (Grand Rapids, MI: Eerdmans, 2013), 4–6.

⁵ Ulrich Mauser, *The Gospel of Peace: A Scriptural Message for Today's World* (Louisville, KY: Westminster/John Knox, 1992), 44–50.

⁶ Joshua T. Searle, *Theology After Christendom: Forming Prophets for a Post-Christian World* (Eugene, OR: Cascade, 2018), 112.

⁷ David P. Gushee and Glen H. Stassen, *Kingdom Ethics: Following Jesus in Contemporary Context*, 2nd edition (Grand Rapids, MI: Eerdmans, 2016), 309–10.

⁸ Ю-Вен Лоу (U-Wen Low) дуже добре підкреслює цю думку: «Після того, як (уляжеться, осяде)сяду пил апокаліптичних подій, ми побачимо, що у самому серці “Об’явлення” Івана міститься бачення надії і(та) миру на землі». Див. Low, “An Apocalypse that Welcomes Others? Reading Revelation Peacefully”, in Anthony Rees (ed.), *Things that Make for Peace: Traversing Text and Tradition in Christianity* (London: Rowman and Littlefield, 2020), 98.

⁹ Darrin W. Snyder Belousek, *Atonement, Justice, and Peace: The Message of the Cross and the Mission of the Church* (Grand Rapids, MI: Eerdmans, 2011), 513.

ноти часу, заснувати Своє царство миру шляхом примирення всіх людей і об'єднання всіх і вся на землі та на небі під головою Христом (Еф. 1:10).

ВІЙНА І ПРИРОДА ЛЮДИНИ

◆ Якщо мир – це сутнісна характеристика Царства Божого, тоді війну можна описати як сутнісну характеристику Царства Цезаря – «царства світу», про яке Ісус попереджав упродовж усіх євангелій (напр., Мф. 4:8; 20:25; Ін. 12 :31). Світ, що зрієся Бога керується ницими спонуканнями(пожаданнями) невідродженої людської природи, яка призводить до войовничої поведінки. За своєю природою людина черства, підозріла і жорстока по відношенню до інших людей¹⁰. Невідроджена людина хоче змусити інших людей стати подібними до неї. Її природні тенденції зводяться до вбивства і скалічення людини, котра наважилася чинити опір ототожненню з нею. Людська істота за своєю природою є злою і ненавидить усіх, кого не ототожнює зі своїм племенем.

Невідроджена людська природа відрізняється залятою ненавистю до всього, що чимось відрізняється від неї. Люди мають природну схильність поширювати своє панування над іншими людьми¹¹. У цьому і полягає антропологічний корінь геноциду: заперечення інакшості іншої особистості і нестримне прагнення переінакшити її ідентичність під образ і подібність своєї власної¹². Наприклад, заява, зроблена сучасним диктатором Росії про те, що українці та росіяни – «один народ», – це формула геноциду¹³. Якщо українці відмовляються ідентифікувати себе як росіян, то за логікою геноциду випливає, що вони мають або визнати свою російську ідентичність під впливом сили, або їх слід знищити. Цей імпульс домінувати і підкорювати людей, які не ототожнюють себе з «племенем», і вдаватися до «застосування сили» відображає занепад людської особистості в її природному гріховному стані¹⁴.

Проблема сьогоднішньої війни не насамперед зациклена на геополітиці чи боротьбі за сфери впливу. Зрештою війни зумовлені зовсім не конфліктами кланів у племені, ворожими ідеологіями чи агресивними урядами. Все це не більше ніж поверхневі симптоми, викликані глибоко

^[10] Emmanuel Lévinas, *Totality and Infinity: An Essay on Exteriority* (Pittsburgh, Duquesne University Press 1969), 197–98.

^[11] Lawrence J. Hatab, “The Will to Power”, in Thomas Stern (ed.), *The New Cambridge Companion to Nietzsche*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2019), 239–50.

^[12] Alexander Laban Hinton, *Annihilating Difference: The Anthropology of Genocide* (Berkeley, CA: University of California Press, 2002), 7–12.

^[13] Serhii Plokhy, *Lost Kingdom: The Quest for Empire and the Making of the Russian Nation* (New York: Basic Books, 2017), 331.

^[14] Martyn Percy, “Falling Short: Taking Sin Seriously”, in Richard Harries and Stephen Platten (eds.), *Reinhold Niebuhr and Contemporary Politics: God and Power* (Oxford: Oxford University Press, 2010), 121.

вкоріненою духовною хворобою гріха, яка вражає всю людську природу на її сутнісному рівні¹⁵. Тому війна та насилля, а не мир і гармонія, складають природний стан людства за замовчуванням. Трагедія існування людини в тому і полягає, що її внутрішній занепад і зіпсованій природі набагато ближчим є насильство, а не мир. Протягом усієї історії політичної думки видатні філософи (хоча і з деякими чудовими ексцентричними винятками на кшталт Ж. Ж. Руссо) сходяться до думки про зіпсованість сутнісного стану людини. Вказуючи на фундаментальний егоїзм людської природи, Самуель Пуфендорф (1632-1694) стверджував, що «людина – це не тільки очевидна тварина, яка найвищою мірою любить себе і власну вигоду», але також, що людська істота – це «тварина, яка підзбурується злими бажаннями»¹⁶.

Переконання про внутрішню зіпсованість людського серця є постійною темою біблійного свідчення: «І бачив Господь, що велике розбещення людини на землі, і весь нахил думки серця її тільки зло повсякденно» (Бут. 6:5); «Людське серце найлукавіше над усе та зіпсоване, хто пізнає його?» (Єр. 17:9).

ВІЙНА ЯК МАТЕРІАЛІЗАЦІЯ ГРІХА І ОЗНАКА ДЕМОНІЧНОЇ АКТИВНОСТІ

◆ Розтління людської природи через гріховні справи – ось метафізичний корінь війни. Війна ілюструє духовний стан природи людини, системно відчуженої від природи та цілей Бога. Війни, що ведуться з метою завоювання, територіального розширення та національного самоствердження, вказують на духовний занепад народів, які їх ініціюють. Висловлюючись словами Блеза Паскаля (1623 – 1662), війна – це прояв «убогості існування без Бога»¹⁷. Згідно з православною християнською доктриною, поняття «гріх» (*hamartia*, що буквально означає «непопадання в ціль») означає свідоме ухилення від визначеної Богом стежки¹⁸. У цьому сенсі гріх показує гордість і зарозумілість (*hubris*) обмеженої особистості, що претендує зайняти місце вище безмежного Бога.

Гріх вражає не тільки внутрішнє життя окремо взятих людей, а й колективне життя цілих спільнот. Війна як прояв гріха не може бути ізольована від соціального та політичного контексту, в якому зіпсовані та ворожі інстинкти людської природи виношуються та набувають свого

¹⁵ Martyn Lloyd Jones, *Why Does God Allow War?: A General Justification of the Ways of God* (London: Hodder and Stoughton, 1939), 82.

¹⁶ Pufendorf, *On the Duty of Man and Citizen According to Natural Law* (Cambridge: Cambridge University Press), 132–33.

¹⁷ Pascal, quoted in Nick Megoran, *Warlike Christians in an Age of Violence: The Evangelical Case against War* (Eugene, OR: Cascade, 2017).

¹⁸ John Portmann, *A History of Sin: Its Evolution to Today and Beyond* (London: Rowman and Littlefield, 2007), xvi.

колективного втілення. Війна – зовсім не ізольоване явище, вона неминуче «підпорядкована загальності людського досвіду»¹⁹. Тому війну не можна розглядати в абстрактному сенсі, начебто це був би одиничний чи винятковий стан. Війна завжди вказує на соціальні структури та психологічний стан людей, на яких зав'язана війна. Ці соціальні структури і люди з таким психологічним станом підвладні демонічним агентам, яких Писання характеризує як начала і влади (Еф. 6:12). Відповідно до світогляду Нового Заповіту, політичні сили та соціальні інститути цього світу керуються не Духом Святим, а цими занепалими началами. Незважаючи на те, що ці сили та начальства служать благим цілям збереження порядку в суспільстві (Рим. 13:1-7), вони відпали від Бога і тому поневолюють людей (Кол. 2:20) і підкоряють їх своєму пануванню (Гал. 4:3)²⁰. Наш світ став сферою демонічної активності, ворожої задумам Бога (1 Ів. 5:19; Як. 4:3). На відміну від сучасного світу, Новий Заповіт ілюструє очевидне розуміння реальності невидимих духовних сил, які визначають життя людини²¹. Ці «начала і влади» не є матеріальними речами чи об'єктами, але від того вони не менш реальні.

Новий Заповіт посилається на інститути й структури Римської імперії та місцевої провінційної влади, які втілюють собою «начала і влади», багато з яких мають демонічне походження (Еф. 6:12; пор. 1 Ін. 4:3). Перші християни, схоже, інтуїтивно розуміли ту базову реальність, яку більшість сучасних людей, навіть сучасних християн, досягають лише свідомим зусиллям розуму, а саме: духовний світ і духовні сили реальні, вони діють за лаштунками матеріальної реальності та формують і визначають наше життя. Виходячи з новозавітної картини діяльності начал і влад, дослідник Нового Заповіту Уолтер Вінк зазначає, що «реальність того, що відбувається у світі, виходить за межі газетних новин чи інформаційних програм»²². Розуміння духовного виміру видимого життя, що стверджується протягом усього Нового Заповіту, лише підвищує ставки війни до рівня духовної конфронтації між силами світла і темряви.

Послідовникам Христа важливо вміти бачити далі заголовків популярних журналів і розуміти сутність війни. З богословської точки зору війна – це видимий прояв злісної діяльності сатани. У Євангеліях Христос описує сатану як того, хто прийшов «украсти, вбити і погубити» (Ів. 10:10). Війна завжди несе смерть і «руйнування, тотальна війна завжди чинить тотальну смерть і тотальну руйнацію. У духовному світі

^[19] Peter Paret, *Understanding War: Essays on Clausewitz and the History of Military Power* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1992), 1.

^[20] John Howard Yoder, *The Politics of Jesus: Vicit Agnus Noster* (Grand Rapids, MI: Eerdmans, 1980), 143.

^[21] Walter Wink, *Unmasking the Powers: The Invisible Forces That Determine Human Existence* (Philadelphia, PA: Fortress, 1986).

^[22] Wink, *The Powers That Be: Theology for a New Millennium* (New York: Harmony, 2010), 3.

точиться війна. З одного боку стоять ангели світла, з іншого – духовне військо темряви. Битва між світлом і темрявою триває безперервно, це постійна конфронтація сил життя і смерті. Під поверхнею подій світової історії пролягає есхатологічний пласт боротьби між царством Христа та темними сатанинськими силами²³. І ця духовна реальність пролягає не в якійсь віддаленій та відстороненій сфері, вона є глибинною складовою нашого пережитого досвіду. Диявол ходить і ричить, мов лев, шукаючи, кого б поглинути (1 Пет. 5:8): він активно шукає людей, заманюючи їх обіцянками багатства, влади та хибної слави, в надії долучити їх до виконання свого завдання сіяти у світі смерть і руйнування для того, щоб досягти своєї мети: зганьбити все добре, що створив Бог. І зараз для українців виявилось великим нещастям, що сатана, схоже, знайшов охочого поплічника в особі чинного президента Росії та його найближчого оточення войовничих клептократів.

ВІЙНА, НЕПРАВДА, ІДОЛОПОКЛОНСТВО І СПОТВОРЕННЯ МОРАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ

◆ Війна – не лише породження гріха, вона сама породжує та примножує гріх у процесі своєї деструктивної активності. Одним із найбільш вираженим і логічним гріхом із усіх, породжених війною, є гріх брехні. Брехня – це і причина, і наслідок війни. Брехня і війна належать одне одному так само, як дощ і вода або знання та сила²⁴. Поряд із самою війною, один із найважливіших показників сатанинської активності у світі – це свідоме поширення неправди.

Диявол описаний у Писанні як брехун, той, хто першим обдурив людину, змусивши її повстати проти заповіді Божої (Бут. 3:1-6). Біблійні автори та християнська традиція визначають обман і брехливі промови як один із характерних проявів демонічної активності (Ів. 8:44)²⁵. Темні начала та влади процвітають в атмосфері брехні, і ведуть до нищівних наслідків, найчастіше, до війни. Фраза «правда – завжди перша жертва війни» вже стала кліше. Агресивні війни зачинаються в брехні. Коли вже йде війна, потрібні додаткові порції брехні, призначені для подальшого отруєння розумів людей і зміцнення їх у жорстокості і вбивстві народу, проти якого розв'язана та чи інша війна. Тому війна паразитує та харчується від брехні; неправда – це її їжа, і життєзабезпечення. Війна так само залежить від брехні, як вогонь – від кисню. Війну можна описати як форму колективного психозу в такій мірі, що цілі народи перестають від-

[23] Nicolai Berdiajew, *Der Sinn der Geschichte: Versuch einer Philosophie des Menschengeschickes* (Tübingen: Otto Reichl, 1950), 73.

[24] David Swanson, *War Is A Lie* (Washington, DC: Just World Books, 2016).

[25] Dallas G. Denery, *The Devil Wins: A History of Lying from the Garden of Eden to the Enlightenment* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2015).

чувати нормальні людські почуття, як, наприклад, емпатію. Причому у звичайному стані нормальною реакцією цих людей буде жах та огида, а не фанатична підтримка актів жорстокого насильства, вбивства та тортур подібних до них людей. Війна можлива тоді, коли совість цілого народу паралізована брехнею та спотвореною інформацією. Це характерна риса всіх сучасних воєн, проте це явище особливо чітко проявилось під час вторгнення Росії в Україну. Сирена брехні, практично не перестаючи, лунає із контрольованих Кремлем засобів масової інформації, які заповнили розуми мільйонів простих росіян страхом та ненавистю до українців. Така дезінформаційна кампанія створила всі передумови для війни з точки зору психологічної атмосфери.

Туман брехні, що розповсюджується підконтрольними медіа, веде людей не тільки до омани, а й до ідолопоклонства. Обдурені брехливим режимом, маси починають приписувати власній нації та її лідеру богоподібні риси, що дає людям об'єкт для поклоніння. За такого розкладу в уяві людей, які ініціюють агресивну війну, власний народ як спільнота посідає місце Бога. Дух ідолопоклонства вражає не лише маси, а й лідерів, які використовують будь-який психологічний привід для переконання людей у тому, що війна, яку вони розв'язали, є «священною» або навіть «справедливою». Наприклад, останні кілька тижнів ми були свідками непристойного видовища, коли колишній агент КДБ Володимир Гундяєв (перейменований у «Патріарха Кирила»), одягнувшись у клерикальні ризи, благословив російське вторгнення, назвавши його священною війною Добра (це путінська Росія) зі Злом (а це Україна й Захід). Така помилка веде до спотворення моральних стандартів і провокує людей називати добром те, що за своєю суттю є злом, і навпаки (Іс. 5:20; пор. Мк. 3:22-30; Мф. 12:31-32).

Війна розгнужує гріховні інстинкти людей. При колективному психозі, який захоплює маси в їхній фанатичній підтримці корумпованого тирана, те, що при нормальному стані розцінювалося б як зло, тепер розцінюється як добро. Наприклад, такі гріхи людини, як егоїзм, брехливість, обман, насильство, вбивство та агресія, вже не розглядаються як гріхи, яких необхідно уникати, а як бажані чесноти²⁶. Війна створює умови для моральної дезорієнтації. Держава та її прагнення володарювати стають кінцевою етичною точкою прив'язки, яка не має нічого спільного з почуттям недоторканності людської особистості або морального обов'язку шукати істину. Війна підводить совість людини до стану, який переступив «через добро і зло»²⁷.

Для держави, що розв'язала агресивну війну, ті чи інші дії розцінюються як добро чи зло, виходячи не з морально-духовних критеріїв, а з

^[26] Николай Бердяев, *О рабстве и свободе человека* (Москва: Хранитель, 2006), 192.

^[27] This term is taken from Friedrich Nietzsche, *Jenseits von Gut und Böse: Vorspiel einer Philosophie der Zukunft* (Leipzig: C.G. Naumann, 1886).

того, наскільки добре ці дії сприяють зміцненню держави та правлячих еліт. Виправдання зла в ім'я добра – один з найбільш згубних моральних наслідків війни²⁸.

ВІЙНА З ТОЧКИ ЗОРУ АПОКАЛІПТИЧНО-ЕСХАТОЛОГІЧНОЇ ПЕРСПЕКТИВИ

◆ Книга Об'явлення вдається до апокаліптичної мови при описі головної битви між невидимими реаліями Добра та Зла (ноуменами). Їх символізують видимі метафори Світла та Темряви (феномени). Біблійна апокаліптична розповідь радикально нівелює всі земні складові буття і висвітлює всі події світу (наприклад, військові перемоги чи поразки) у правильній перспективі. В рамках юдео-християнської апокаліптики єдиною перемогою, яка має якесь онтологічне значення, є перемога Добра над Злом. В апокаліптичному наративі звір перемагається Агнцем. Попри величезну силу, військову та економічну міць звіра, переможцем стає Агнець. За допомогою символічної інверсії земних реалій апокаліптична розповідь радикально применшує значення всіх військових завоювань: земні перемоги й поразки на полі битви нічого не варті в апокаліптичній картині речей.

Апокаліптичний наратив відкриває послідовникам Агнця правильний погляд на істинний сенс і значення війни. З позиції християнства домінуюче значення історії не слід шукати у тимчасових реаліях світового порядку, у війнах та завоюваннях, у народах чи імперіях. Усі ці «реалії» – не більше ніж тіні, що танцюють у печері Платона, які є тим, що Гегель назвав «хибною нескінченністю» світової історії²⁹. Перемога чи поразка на полі бою не мають жодного онтологічного значення. Має значення людська трагедія окремого солдата чи цивільної особи, постраждалої чи загиблої внаслідок цієї битви. Бога мало хвилюють людські абстракції, як, наприклад, «народні республіки», «імперії» чи «спеціальні військові операції». Його дуже хвилюють реальні окремі люди, створені за Його образом та подобою. Відома фраза Бердяєва добре формулює цю думку: «Бог навряд чи помічає смерть найбільших царств світу, але дуже помічає смерть окремої людини»³⁰. Ми, християни, очікуємо настання величезного есхатологічного перезавантаження, коли ті, хто зараз так пишуться своєю силою та владою, зазнають поразки. Ті військові та політичні лідери, які сьогодні розпалюють війну і роблять гучні заяви на цілий світ, колись у Судний День виявляться найменшими, найостаннішими та найбільш проклятими.

[28] Николай Бердяев, *Царство Духа и царство кесаря* (Париж: YMCA-Press, 1951), 7.

[29] Malcolm Bull, *Seeing Things Hidden: Apocalypse, Vision and Totality* (London: Verso, 1999), 104.

[30] Бердяев, *О рабстве и свободе человека*, 168.

ЯК ХРИСТІЯНИ МОЖУТЬ СПРИЯТИ НАСТАННЮ МИРУ

◆ Зважаючи на те, що війна – це матеріалізація глибоких духовних хвороб людської душі, марно сподіватися, що тільки політичні й дипломатичні зусилля можуть покласти їй край. Максимум, що вони можуть, – це досягти тимчасового перемир'я. Що по-справжньому необхідно – так це повністю звільнитися від демонічного духу війни та припинити гріх брехні та пропаганди, що насаджує ненависть і агресію до своїх сусідів. Частина проблеми полягає в тому, що занадто багато євангельських християн, особливо у Росії, не дотримуються євангелії, а натомість вирішили слідувати ідолам. Євангельські християни на пострадянському просторі знехтували базовими євангельськими принципами, що стосуються духовної істини про людину та її креативну (творчу) місію у світі. Вони, зокрема, знехтували євангельською заповіддю берегти людську гідність та захищати святість людського життя. У християнській етиці є цінності набагато важливіші, ніж поняття «національної величі», «національної єдності» або навіть «національної безпеки». Проте всі ці туманні цінності можуть просуватися під «християнськими» гаслами.

Звичайно, останні трагічні події в Україні розкрили всю брехню російської пропаганди та зірвали маску з демонічної особи російського президента та його найближчого оточення войовничих клептократів. Однак війна відкрила ще одну правду: правду про лицемірство та малодушність російського християнського населення. Згідно з деякими даними, Росія вважається, нехай і номінально, однією з найбільш «християнських країн» у світі. Якби всі росіяни, які заявляють, що вони знають Христа, мали б мужність підняти свій голос проти корумпованого режиму, який заявляє, що діє від їхнього імені, то в Україні й на всьому просторі колишнього Радянського Союзу зараз був би мир. Сам факт того, що більшість християн у Росії, схоже, підтримує жорстоке і незаконне вторгнення й окупацію України, показує, що буває, коли християнство, переставши бути складовою вирішення проблеми, часто стає складовою самої проблеми, коли питання стосується війни та насильства. У той час, коли російські християни мають бути найактивнішими агентами та проповідниками миру, ми бачимо як вони мовчазно погоджуються з агресивно-войовничим режимом, який посилає свою армію влаштовувати різанину цивільного населення в Україні. А в деяких випадках навіть масові вбивства пакують у релігійні терміни. Так, наприклад, лідер Російської Православної Церкви Володимир Гундяєв назвав це дійство «священною війною» проти сил зла.

А тому даремно сподіватися, що мир може бути досягнутий виключно благонамірними зусиллями людей. Єдиний шлях до миру лежить через загальне покаяння і звернення до Бога: доки російське християнське населення масово не покається за скоєні звірства, вчинені від їхнього

імені, в Україні не буде стійкого миру. Незалежно від військового та політичного результату цієї страшної війни проти України є одна центральна істина, яка в цей жажливий час для українців може дати їм надію: Христос уже переміг диявола. У провидінні Божому сили добра неодмінно переможуть сили зла, і запанує справедливість.

А поки Бог дає кожній людині, яка шукає Його мирний Шлях, сили перемагати зло у своєму серці та свідомості через покаєння, мужність і преображення. Христос заповідає кожному, хто стверджує, що слідує за Ним, бути миротворцем. Це означає не просто пасивно уникати насильства, але й активно протистояти гріху, злу та війні.

Якби християнство не піднялося на сцену людської історії, ймовірність того, що людство уникло б варіанту знищення самого себе у всеохоплюючій *bellum omnium contra omnes* («війна всіх проти всіх»), була б украй незначною.

Російські солдати, які ідентифікують себе як послідовники Христа, мають скласти зброю та покаятися за демонічну діяльність російського режиму, який приніс смерть та спустошення тисячам невинних українців. Російські євангельські християни мусять перервати свою боязку мовчанку і взяти приклад з перших християн, котрі безстрашно заявляли: «Потрібно більше слухатися Бога, ніж людей!» (Дії 5:29). Коли держава закликає нас розв'язувати війну, а Христос закликає бути миротворцями, ми не повинні слухати державу, ми маємо слідувати Шляхом Христовим – шляхом миру, навіть якщо послух Господа буде коштувати нам переслідувань та тюремного ув'язнення в такій войовничій державі. Коли християни піднімаються і займають християнську позицію, вони не повинні дивуватися, якщо накликають на себе гнів правлячої влади, адже Христос попереджав: «накладуть на вас свої руки і будуть переслідувати, видаючи в синагоги та в'язниці; поведуть вас до царів та володарів через Мое Ім'я» (Лк. 21:12).

ЗАКЛЮЧНІ РОЗДУМИ ПРО ВІЙНУ, МИР ТА ПЕРЕТВОРЕННЯ ЛЮДСЬКОЇ ПРИРОДИ

◆ Неправильно вважати християнство релігією миру та підпорядкування; швидше, це рух, який закликає дух людини до боротьби та дій. Євангеліє спонукає людей оголосити війну проти своєї власної гріховної природи: «ті, хто належать Ісусові Христу, вони розіп'яли своє тіло з його пристрастями та пожадливостями» (Гал. 5:24). Одна з причин, чому євангелія має настільки велику силу над людським духом, полягає в тому, що євангельський заклик до благодатного життя допомагає підняти віру-

ючого до якісно нового статусу, який преображає його внутрішній стан. Іншими словами, разюча риса християнства полягає в тому, що воно фундаментально протистоїть людській природі. Християнство перетворює природу людини зсередини, спрямовуючи її природні войовничі інстинкти до вищих цілей, які піднімають і облагороджують, а не при-нижують і не призводять до зістлівання звичайного людського життя. Якби християнство не піднялося на сцену людської історії, ймовірність того, що людство уникло б варіанту знищення самого себе у всеохоплюючій *bellum omnium contra omnes* («війна всіх проти всіх»), була б украй незначною. Трагедія та ганьба сучасного християнства полягає в тому, що християнська релігія перестала бути частиною вирішення проблем війни та насилля – вона стала частиною самої проблеми³¹. Однак справа зовсім не в неповноцінності християнства як такого, а в тому, як християнська релігія спотворюється і перекручується людьми, що діють за незнанням або злим наміром, або за першим і другим, як це відбувається у разі чинного російського диктатора та його прислужника «Патріарха». Тому проблема «войовничих християн, які досягли віку насильства»³², – це проблема гріха та успадкованої зіпсованості людської природи.

У своєму невідродженому вигляді людство онтологічно не здатне жити у мирі: війна, як ми вже обговорювали, – звичайний режим функціонування людських істот у їхньому «природному стані». Для них у їхньому занепадому вигляді неможливо прагнути шалому, який Бог задумав для людства. Тільки потік Божої благодаті може перетворити людську природу на образ і подобу Божу. Завдяки втіленню Христа Бог запропонував спосіб, як люди можуть жити у мирі з Богом та один з одним. Через втілення Сина Божого Бог «перевстановив» божественний образ для того, щоб вказати людям стежку до «синергічного шляху відкуплення»³³. І лише тоді, коли ця синергія встановиться, людина зможе жити згідно зі Шляхом Ісуса³⁴.

Можливість застосування православної ідеї *теозису* до сучасного обговорення війни та миру полягає в тому, що фундаментальне вирішення проблеми насильства та конфліктів полягає у перетворенні людської природи на божественний образ та подобу. *Теозис* не тільки включає надання людині абстрактного статусу праведності, але також таке реальне перетворення природи людини, яке наділяє його силою брати участь у миротворчих цілях Бога у світі.

З цього погляду *теозис* належить до процесу, через який благодать і мир, що характеризують божественну природу, поступово підкорюють

^[31] See, for example, the cases cited in Megoran, *Warlike Christians*

^[32] This is the title of a book by my friend and colleague, Nick Megoran.

^[33] G. V. Florovsky, cited in Donald Fairbairn, *Eastern Orthodoxy Through Western Eyes* (Louisville, KY: Westminster John Knox, 2002), 91.

^[34] Fairbairn, *Eastern Orthodoxy*, 90–91

войовничі імпульси занепалої людської природи. Тілесне життя поступово витісняється життям у Дусі, яке характеризується такими якостями, як життя і мир (*eirene* – Рим. 8:6). Як висловив це великий російський містик Володимир Соловйов, мета християнського життя – змістити «центр життя людини з його природи до абсолютного трансцендентного миру» духа³⁵.

Євангелія розкриває цей мир, який неможливо збагнути, і де все постає в іншому світлі. Необхідно, щоб християни розуміли, що все життя людства ґрунтується на метафізичних засадах. Земні події людської історії – це зовнішні прояви небесного призначення, під загальний знаменник якого всі випадковості та трагедії світової історії зводяться у міру розгортання божественного провидіння³⁶. Християнські теорії про божественне провидіння стверджують, що людські діяння та природні процеси підпорядковані втручанню та розсуду сил чи істот, що стоять поза історичною площиною. Згідно з християнським ученням, події та соціальні процеси, що відбуваються навколо нас, – це видимі прояви більш глибокої реальності, яка керує духовною долею світу відповідно до внутрішньої роботи промислу Божого.

І все ж таки християнське тлумачення провидіння Божого передбачає, що Бог не просто знаходиться десь зовні та звідти втручається у процеси, як *deus ex machina*; скоріше, Бог бере участь у шляхах людської історії і через цю участь наповнює історичні процеси духовним значенням і метою³⁷. Хід історії з усіма її війнами, жорстокістю та геноцидами занурює цілий світ у жахливу трагедію болю та страждання, в центрі яких стоїть хрест Христа. І це переконання дарує віруючим надію, що навіть серед усіх відверто страшних нещасть і випадковостей, з якими вони зараз стикаються, Бог працює, причому працює із задумом встановити Його всеосяжне царство миру та справедливості.

^[35] Solovyev, quoted in Frederick C. Copleston, *Philosophy in Russia: From Herzen to Lenin and Berdyaev* (Wellwood: Search, 1986), 215.

^[36] Berdiajew, *Der Sinn der Geschichte*, 35.

^[37] Paul S. Fiddes, *The Creative Suffering of God* (Oxford: Clarendon Press, 1992), 151.